

Van idealen naar belangen

Perspectiefveranderingen in de sociale wetenschappen

In de afgelopen dertig jaar is de manier waarop wij mens en maatschappij zien definitief veranderd. De wereld bestaat niet langer uit samenlevingen met idealen maar uit individuen met eigen keuzes en belangen. Een zorgwekkende perspectiefverschuiving dus, die weerspiegeld wordt in hedendaagse literatuur.

Mei 1968 was lang voor velen hét naoorlogse kantelpunt in de westerse geschiedenis. Het wordt echter steeds duidelijker dat er zich in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw een nog invloedrijker kanteling heeft voorgedaan. In zijn recente geschiedenis van de naoorlogse wereld noemt Tony Judt deze decennia een tijd van transitie, en Daniel T. Rodgers laat in zijn boek *Age of Fracture* zien dat ook de sociale wetenschappen gedurende deze periode definitief veranderden. We kennen natuurlijk al langer het beeld van de jaren tachtig als een hardvochtig decennium van hervormen en saneren: de jaren van Thatcher, Reagan en in Nederland Lubbers. Ons beeld van die jaren is lang niet altijd positief. We denken terug aan Gordon Gekko, de fictieve Wall Street-speculant met zijn motto hebzucht is goed, en zien vooral een inhalig decennium vol met narcistische individuen. We denken aan een maatschappij die enkel nog met losse draadjes aan elkaar hangt. Rodgers probeert zijn vinger te leggen op wat dat decennium nu zo speciaal maakte en wil vooral laten zien hoe het ons denken over maatschappij en individu heeft veranderd, en wat het ook in positieve zin heeft opgeleverd.

WE KENNEN NATUURLIJK AL LANGER HET BEELD VAN DE JAREN TACHTIG ALS EEN HARDVOCHTIG DECENNIUM VAN HERVORMEN EN SANEREN: DE JAREN VAN THATCHER, REAGAN EN IN NEDERLAND LUBBERS.

Hij is natuurlijk niet de eerste die dit probeert. Er zijn al meer verhalen geschreven over de kentering in de sociaal-democratische idealen van de naoorlogse wereld, richting het neoliberalisme van nu. Of over de verandering van een moderne naar een postmoderne wereld. Maar Rodgers probeert niet de opkomst van het postmodernisme of van het neoliberalisme te verklaren: in zekere zin stelt hij zich een nog groter doel voor ogen. Hij wil de veranderingen in de sociale wetenschappen als geheel met elkaar in verband brengen. Volgens hem is de grootste verandering in ons denken over mens en maatschappij van de laatste dertig jaar er een van groot naar klein: van maatschappij naar individu, van structuur naar keuze en van macro naar micro. Om dit aan te tonen schetst Rodgers een breed uitwaaierend beeld van de verschillende sociale wetenschappen en hun ontwikkeling in de afgelopen dertig jaar.

In het hoofdstuk over politieke filosofie laat Rodgers bijvoorbeeld zien hoe idealen over universele principes van rechtvaardigheid (bijvoorbeeld die van Rawls) plaatsmaken voor het ideaal van kleinschalige gemeenschappen waar allerlei sociale goederen geproduceerd worden, zoals opleiding, werk, liefde en aanzien. Volgens rechts-conservatieve denkers zijn het Edmund Burkes kleine pelotonnetjes van de maatschappij die het best kunnen zorgen voor deze sociale goederen. Een van hen, Robert Putnam, beweerde in de jaren negentig bijvoorbeeld dat het functioneren van de democratie afhangt van de kracht van het maatschappelijke middenveld en van de hoeveelheid sociaal kapitaal. Dat betekende niet dat de maatschappij niet langer bestond, maar wel dat haar basis werd gevormd door kleine gemeenschappen, families, verenigingen en kerken. Verrassend genoeg ziet Rodgers deze beweging naar kleinschaligheid ook bij linkse denkers zoals Michael Walzer. Walzer bekritiseert het idee dat democratie en rechtvaardigheid gelegitimeerd kunnen worden op basis van abstracte principes of rechten. Volgens Walzer moeten ze aansluiten bij lokale tradities en gemeenschappen, waar zulke idealen gerealiseerd kunnen worden door mensen die samenwerken, discussiëren en voor elkaar zorgen.

DAT BETEKENDE NIET DAT DE MAATSCHAPPIJ NIET LANGER BESTOND, MAAR WEL DAT HAAR BASIS WERD GEVORMD DOOR KLEINE GEMEENSCHAPPEN, FAMILIES, VERENIGINGEN EN KERKEN.

In de hoofdstukken over identiteit laat Rodgers zien dat het denken over identiteit in de jaren zestig vooral gebeurde in termen van historisch bepaalde structuren. De afgelopen decennia kwamen daar steeds meer flexibele identiteiten voor in de plaats, die hoewel ze een historische achtergrond hebben, gekozen kunnen worden door het individu. In de jaren zestig nog vanzelfsprekende groepen als vrouwen of zwarten vielen sindsdien uiteen. Vaak was daarbij identiteit zelf de inzet: feministen maakten zich er druk om of ze gekleurde vrouwen niet uitsloten. En de grenzen van categorieën als zwart of hispanic bleken lang niet zo duidelijk als ze ooit hadden geleken. Dit betekende ook dat solidariteit binnen deze groepen lastiger werd. Want wat was nu precies die wij waaraan constant werd gerefereerd?

Maar misschien het sterkste hoofdstuk van Rodgers boek is dat over de ontwikkeling van het denken over markten. Terwijl dit begrip in de jaren zeventig en daarvoor uiteindelijk toch gekoppeld was aan feitelijke markten, zoals de oliemarkt, werd de markt in het moderne denken een flexibele metafoor voor een mechanisme dat overal te vinden is. Men sprak niet meer over de economie als geheel, zoals gebruikelijk was onder macro-economen, maar liever over marktwerking. Die marktwerking kun je op

allerlei plaatsen waarnemen en invoeren, zoals in Nederland in de zorg en het openbaar vervoer gebeurde. De markt werd een mechanisme om de maatschappij te besturen, of, volgens de idealisten, een manier om de maatschappij zichzelf te laten besturen.

Deze verandering ging gepaard met een toenemende interesse in micromodellen over individuen die keuzes maken, en daarbij geleid worden door prikkels. Niet langer de economie was het domein van de economische wetenschap, maar het begrip keuze. In de jaren zeventig was het gebruikelijk het falen van de economie te verklaren vanuit structuren, zoals de geldhoeveelheid of een inflexibele arbeidsmarkt. In de modellen van de jaren daarna stond vooral de informatie centraal die individuen nodig hebben voor het maken van keuzes. Voor economen verdween daarmee het ideaal van sturing niet, maar nam het wel een andere vorm aan. Marktfalen wordt tegenwoordig dan ook verklaard vanuit individueel handelen: bankiers die op basis van verkeerde informatie of credit-ratings beslissingen namen, of met bonussen vooral geprikkeld werden tot kortetermijnwinsten.

DE MARKT WERD EEN MECHANISME OM DE MAATSCHAPPIJ TE BESTUREN, OF, VOLGENS DE IDEALISTEN, EEN MANIER OM DE MAATSCHAPPIJ ZICHZELF TE LATEN BESTUREN.

Het lijkt dus alsof Rodgers gelijk heeft dat de sociale wetenschappen zich hebben afgekeerd van macroverbanden. Binnen de economische wetenschap is de macro-analyse weliswaar niet verdwenen, maar heeft zij veel van haar prestige verloren. De geschiedschrijving en de antropologie vonden elkaar in de invloedrijke microgeschiedenissen, die zich kenmerken door gedetailleerde en zeer specifieke beschrijvingen. Misschien was de politicologie wel het meest immuun voor deze beweging. Francis Fukuyama en Samuel Huntington voerden in de jaren negentig een groot debat over de wereldgeschiedenis en de verhoudingen in de wereldpolitiek na de Koude Oorlog. Rodgers behandelt echter enkel hun opvattingen over tijd, niet het denken in grote overkoepelende verbanden. Een denker die gek genoeg helemaal niet aan bod komt is Amartya Sen. Sen is nu juist een interessante casus, omdat hij het microperspectief van de economen combineert met het meer objectieve rechtvaardigheidsdenken van Aristoteles. In dat raamwerk is wel plaats voor onpartijdige criteria en gedeelde normen, terwijl micro-economen juist eerder de nadruk leggen op het gefragmenteerde en subjectieve karakter van zulke normen.

IN DE JAREN ZESTIG NOG VANZELFSPREKENDE GROEPEN ALS VROUWEN OF ZWARTEN VIELEN SINDSDIEN UITEEN.

Een vraag die zich constant opdringt tijdens het lezen van *Age of Fracture*, is hoe we deze ontwikkelingen moeten duiden. En hoewel de titel anders doet vermoeden, doet Rodgers dat nauwelijks. Hij schetst de ontwikkelingen eerder als onontkoombaar. Het hoofdstuk over tijd besluit hij bijvoorbeeld als volgt: Men kan nostalgisch verlangen naar een fragment van het verleden, maar de tijd die het laat-twintigste-eeuwse sociale denken heeft gedomineerd is het nu. Rodgers laat prachtig zien hoe dominante metaforen veranderen: van structuren naar keuzes, en van de economie naar vele marktmechanismen, van een historisch determinisme naar de contingentie van het nu. Maar hij laat het aan de lezer om te concluderen dat dit ook een verschuiving betekent van maatschappij naar individu en van solidariteit naar zelfredzaamheid. En daardoor blijft het voor de lezer onduidelijk wat er nu precies, zoals de titel suggereert, gebroken is.

In zijn eerste hoofdstuk, waarin hij de retoriek van een aantal Amerikaanse presidenten analyseert, laat Rodgers zien dat de naoorlogse idealen uit elkaar zijn gevallen, hun kracht hebben verloren. Dat geeft een gevoel van bevrijding, maar ook van beklemming en stuurloosheid. Het is een spanning die erg mooi naar voren komt in de meest recente roman van Jonathan Franzen, *Vrijheid*. Het boek draait om het progressieve middenklassegezin Berglund en toont een gezin dat worstelt met de moderne keuzevrijheid. De vrouw des huizes, Patty, vraagt zich af waarom ze zich, ondanks alle tijd die ze heeft om na te denken over een fatsoenlijk en bevredigend leven, toch vooral ellendig voelt te midden van al die keuzevrijheid. Haar zoon Joey verlaat op zijn zestiende het gezin om bij teuren te gaan wonen. Bevrijd, maar niet gelukkiger.

BINNEN DE ECONOMISCHE WETENSCHAP IS DE MACRO-ANALYSE WELISWAAR NIET VERDWENEN, MAAR HEEFT ZIJ VEEL VAN HAAR PRESTIGE VERLOREN.

Echtgenoot Walter probeert vorm te geven aan zijn ecologische idealen, voor behoud van de natuur en tegen overbevolking. Maar daarvoor is hij afhankelijk van succesvolle individuen om hem heen. In zijn pogingen om een vogelsoort te redden gaat hij een samenwerking aan met een energiemiljardair. Volgens Walter is er geen tijd om te wachten tot de overheid iets doet aan biodiversiteit, of genoeg mensen erom geven. Het is sneller om een paar superrijken te overtuigen en met hen bedreigde diersoorten te redden. Dat het de miljardair vooral te doen is om het creëren van een jachtreservaat voor grotere vogels en niet zozeer om het behoud van het kleine vogeltje, is aanvankelijk geen probleem. Volgens Walter is het een pure win-winsituatie. Maar de idealen en doelen van Walter en die van zijn partner blijken al snel mijlenver uit elkaar te liggen. De samenwerking blijkt op niet meer dan een toevallige overlap van belangen gebaseerd, in plaats van op gedeelde idealen, en houdt dan ook niet lang stand. Franzen presenteert het voorval als typerend voor de particuliere idealen van de moderne wereld. Die idealen krijgen pas betekenis als ze gedeeld en bevestigd worden, anders leiden ze al snel tot gevoelens van machteloosheid en frustratie, zoals dat bij Walter gebeurt.

Ook de analyse van de oorlog in Irak komt in beide boeken sterk overeen. De oorlog werkt voornamelijk als een markt, waarin niet het leger maar private bedrijven een hoofdrol spelen. Zij zouden vrijheid (en meer markt) brengen, en meer had de Irakese bevolking niet nodig. Joey, Walters zoon, werkt in de roman van Franzen voor de organisatie Restore Iraqi Secular Enterprise Now. De themas van Rodgers hadden niet beter verbeeld kunnen worden: de dominante metafoor van de markt en het onhistorische nu-denken. (Franzen gaat overigens verder door te laten zien hoe stuurloos een dergelijke organisatie is in een oorlog, en hoe zij binnen de kortste keren vooral handelt in afgedankt militair materiaal.)

En op dit punt betrappen we ook Rodgers op een kritische noot. De oorlog tegen het terrorisme is niet langer een oorlog van ons, maar van hen geworden: van de marktpartijen en soldaten die in Irak en Afghanistan vechten. Wij worden geacht dankbaar te zijn voor hun offer. Maar het wordt voor een regering steeds moeilijker om offers te vragen van haar eigen bevolking. George W. Bush beloofde aan het begin van de War on Terror dat deze vrij van offers zou zijn: belastingverhogingen zouden Amerika alleen maar verzwakken. En in Nederland zagen we dat offers, vooral in de vorm van gesneuvelde soldaten, bijna onacceptabel waren. De concepten van vrijheid en opoffering vormden niet langer een eenheid, zoals ze dat wel waren in de jaren vijftig en zestig. Vrijheid is van een publiek goed voornamelijk een privaat goed geworden, dat aan het individu toebehoort en niet aan een gemeenschap. Rodgers laat dit zien in zijn analyse van presidentiële retoriek, die eindigt met de vaststelling dat opoffering verworden is tot het tegenovergestelde van vrijheid. Maar de waarde van zulke gratuite vrijheid is onduidelijk geworden, zoals sterk naar voren komt in Franzens boek.

DE OORLOG TEGEN HET TERRORISME IS NIET LANGER EEN OORLOG VAN ONS, MAAR VAN HEN GEWORDEN: VAN DE MARKTPARTIJEN EN SOLDATEN DIE IN IRAK EN AFGHANISTAN VECHTEN.

Een dergelijke ontwikkeling is te zien bij meer publieke goederen die in de eerste plaats privaat zijn geworden. Hierboven zagen we al hoe democratie steeds meer een eigenschap werd van kleine gemeenschappen, in plaats van een kenmerk van de maatschappij als geheel. Maar denk bijvoorbeeld ook aan de vrijheid van meningsuiting, die aanvankelijk vooral betrekking had op het publieke debat. Daar impliceerde zij dat iedereen zich aan bepaalde fatsoensnormen te houden had, zodat zij voor iedereen gewaarborgd bleef. Tegenwoordig betekent vrijheid van meningsuiting eerder dat iedereen moet kunnen zeggen wat hij wil. En in een scherpe passage merkt Rodgers op dat burgerschap in de moderne tijd snel verwordt tot het helpen van de burens, in plaats van te verwijzen naar een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de bestrijding van structurele armoede of ongelijkheid.

Verrassend genoeg eindigt Franzens boek hoopvoller. Patty en Walter besluiten uiteindelijk dat hun leven samen meer waard is dan hun individuele vrijheid. Rodgers schetst een somberder beeld. In zijn afsluitende paragraaf spreekt hij van een vaas uiteengevallen in duizend stukjes, waarvan niet duidelijk is hoe die te midden van angst, verwarring en bevrijding weer gelijmd kan worden. Het gevoel dat we in een intellectuele crisis verkeren valt samen met een politiek-economische crisis. In die crisis is het niet duidelijk wat onze idealen zijn, of zelfs maar wat het juiste bestuursniveau is om de problemen aan te pakken. Een protestbeweging zonder agenda is hier misschien wel het ultieme voorbeeld van. In de sociale wetenschappen lijkt de tijd rijp voor een nieuw groot verhaal, maar hoe dat eruit gaat zien is onduidelijk.

Erwin Dekker werkt aan een proefschrift over idealen van beschaving en vrijheid in Wenen tijdens het interbellum aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Besproken boeken:

Age of Fracture

door **Daniel T. Rodgers**

BESTEL Belknap Press (Harvard University Press). Cambridge, MA 2011.
360 pag., € 24,50

Freedom - A Novel.

door **Jonathan Franzen**

BESTEL Farrar, Straus and Giroux. New York
2010 (paperback: Picador, 2011;
Nederlandse vertaling: Vrijheid. Prometheus.
Amsterdam 2010)
608 pag. ≈ 25,15 (paperback: ≈ 10,95;
Nederlandse vertaling: ≈ 12,50), € 10,95

Literatuur:

Externe links

Een radio-interview met Daniel Rodgers over Age of Fracture (augustus 2012):
www.radioopensource.org/dan-rodgers-age-of-fracture-a-different-country-now/

Commanding Heights, een economische geschiedenis van de twintigste eeuw met veel nadruk op de jaren tachtig:
<http://video.google.com/videoplay?docid=-1466397368167658753>

Een interview (uit 2008) met Michael Walzer in Vrij Nederland:
www.vn.nl/Archief/Wetenschapmilieu/Artikel-Wetenschapmilieu/Politiek-filosoof-Michael-Walzer-Links-be-gint-met-eeen-emotie.htm

Meer over Jonathan Franzen, inclusief een fragment uit het audioboek Freedom:
<http://us.macmillan.com/author/jonathanfranzen>

Informatie over particuliere militaire organisaties in Irak en elders, inclusief veel nuttige links:
http://en.wikipedia.org/wiki/Private_military_company